ד"ר ידידיה כהן

גמילות חסדים וצדקה בקבוצה

מבוא*

מצות הצדקה היא מאבני הפינה של החברה היהודית. וכבר לימדונו חכמים כי מי שהוא רחמן וגומל חסדים — בידוע שהוא מזרעו של אברהם אבינו[1]: הקהילה היהודית לאורך כל הדורות הצטיינה במוסדות גמילות־החסדים שהיו בה, החל ב"הכנסת אורחים", דרך "הכנסת כלה" ומוסדות ה"חברא קדישא" (שנתכנו בר"ת "גחש"א" — גמילות חסד של אמת[2]), ועד ל"חמחוי" וקופות־הלוואה ועוד כהנה וכהנה.

בתורה למדנו "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ",[3] ודומה כי משמעות הדברים היא שאין למדוד את העניות בקני מידה מוחלטים — אלא יחסיים, ועל כן הגם שבתקופה מסוימת אין אדם מת מרעב (שכן קצבת הבטוח הלאומי מבטיחה אותו מפני סכנה זו) — מכל מקום עניותו מתבטאת במחסור מסוג אחר, ועל כל פנים מצווים אנו לתת לו "די מחסורו אשר יחסר לו"[4] — וכבר שמענו על הלל הזקן שרץ לפני סוסו של אותו בן־טובים שירד מנכסיו. ומפני שהיה אותו בן טובים נצרך לפי הרגלו לדבר זה.[5]

* המאמר נכתב במקורו לעי"נ של ר' אביגדור קראוס ז"ל — משואות יצחק, ומהווה חלק מקובץ לזכרו אשר יפורסם בקרוב. תודתנו נתונה לכותב המאמר ולמשפחת קראוס על הרשות לפרסמו.

1 ראה בבלי יבמות עט א, ומשם בילק"ש ראה תתפט; ובסגנון אחר בבמדבר־רבה ח; והקשר עם אברהם אבינו מודגש במדרש שוחר טוב (תהלים טז),וכן דרש רבא במס' כלה, ועוד הרבה.

2 בעקבות הכתוב בראש פרשת ויחי (בראשית מז כט) "ועשית עמדי חסד ואמת", ועי' רש"י שם.

3 דברים טו יא.

4 שם, טו ה.

4א ראה לענין זה בתוספתא פאה פרק ד': "צדקה וגמ"ח שקולין כנגד כל המצוות שבתורה, אלא שהצדקה בחיים וגמ"ח בחיים ובמתים; צדקה בעניים — גמ"ח בעניים ובעשירים; צדקה בממונו — גמ"ח בממונו ובגופו..."

5 בבלי כתובות סז ב, וכן פסק הרמב"ם בפ"ז מהלכות מתנות עניים הלכה ג.

לצורך דיוננו, עלינו להבחין, סמנטית, בין "צדקה" ל"גמילות חסדים": אף שמעיקר הענין דומה עלי כי המשמעויות זהות. נוכל להבחין ביניהן עפ"י השמוש המקובל והרווח — והיינו, "גמילות חסדים" תהא מוגדרת כאן כסיוע שאדם מסייע לחבירו **בגופו**, במעשה, בעצה, בדבור טוב וכיוצא בהם, ואילו "צדקה" תוגדר כסיוע שאדם מסייע לחבירו **בממונו** — בהלוואה. במענק וכיו"ב.[4]א

מעתה, נוכל להעמיד על הבעיה לה מוקדשים הטורים הבאים. מחד, הקבוצה (וכיוצא בה כל מסגרת שתופית מקבילה, כקבוץ הגדול או המושב השיתופי) היא **קהילה יהודית למופת**, הרוצה לשמש אף דגם ומודל לחיים יהודיים שלמים ככל שהדבר אפשרי, ובשל כך היתה צריכה מצות הצדקה להיות בה נראית ונרגשת ומוחשית ובולטת בכל המסגרות, ומאידך — בשל המבנה החברתי־שיתופי המייחד אותה, נתקלים אנו הן בבעיה עקרונית והן בבעיה מעשית:

הבעיה העקרונית היא, שאין לחבר הקבוצה, בעצם, כל רכוש משל עצמו: כל מה שנמצא בידו — שייך לקבוצה, וזו רק "מאפשרת" לו את השמוש ברכוש; ממה, איפוא, יתן לצדקה?

ויתר על כן: כל כולו של המבנה השיתופי, לא בא אלא כדי לבנות מסגרת שאין בה צורך ב"פילנטרופיה". כפי שכבר הזכיר הרמב"ם[6] בדבריו הידועים, אין לך מעלה גדולה בצדקה ממעלתו של המשתף את הנצרך עמו במלאכתו. ובכך — לכאורה — נפתרה א־פריורי כל שאלת הצדקה, ומנין לנו כי אמנם יש בכלל צורך במתן־צדקה מעבר למה שמתקיים ממילא בתוך המסגרת?

והבעיה המעשית — שני פנים לה: הפן האחד, כי חבר הקבוץ מקבל לשמושו האישי סכום כסף ("תקציב אישי") קטן ביחס, ומחושב בדקדוק לפי הצרכים ההכרחיים; האם נוכל לחייבו ליתן מסכום מצומצם זה עוד לצדקה? ומדוע לא תתן הקבוצה במשותף? ואם אמנם תיתן במשותף (כפי שאמנם נעשה הדבר ברוב הישובים, וראה על כך עוד להלן) — שוב ייפטר היחיד מליתן, אך האם ישיג בכך את מעלותיה החנוכיות, את מידת הנדיבות וההתחשבות והרחמנות?

והפן השני, שבעצם אין "עניים" (הצריכים לצדקה במובנה זה) בקבוץ: אם הזכירו הפוסקים ש"טוב ליתן פרוטה לצדקה לפני התפילה"[7] — כיצד יעשה זאת חבר הקבוצה, שאין עניים מבאי בית הכנסת שלו? וכיצד יחונכו הילדים לנתינת צדקה כשאין הם רואים את הנצרכים מול עיניהם?

ובאחת: מה מוטל על היחיד — ומהו ענייננו של הצבור? הקבוצה שקמה להיות "גומלת חסדים" לדוגמא, כיצד תביא רעיונה זה לידי בטוי ברור ומעשי?

6 רמב"ם פרק י' ממתנות עניים הלכה ז' ואילך.

7 בבלי בבא־בתרא י ע"א, רמב"ם שם הלכה טו.

פרק ראשון: גמילות חסדים

הבה נחזור ונזכיר לעצמנו ענין זה של הקבוצה כמסגרת לגמילות חסדים. בראייה ראשונית ושטחית, מתברר דבר זה מתוך העובדה כי חברים בקבוץ גם אנשים שאילו היו חיים במסגרת עצמאית־בודדת, לא היו מסוגלים להגיע לרמת־חיים ורווחה כלכלית כזו הקיימת בהתישבות השתופית; אך השותפות החברתית בקבוץ, המיוסדת על השוואה מוחלטת בין הכשרוני והפחות מוכשר, בין בעל היזמה והפסיבי, בין המתאמץ והחרוץ לבין העצל, בין בעל המזל לבין מי שחסר אותו, בין בעל ההשכלה למי שלא שנה ולא למד — שותפות זו כשלעצמה היא בבחינת גמילות חסדים. גם הנכה והמוגבל, החולה והזקן — כולם זוכים לכל תשומת הלב והרווחה הכלכלית, הרפואית והחברתית שיכולה המסגרת להעניק.

אך הענין עמוק יותר. הקבוץ כמסגרת חברתית חרת על דגלו את הרעיון הסוציאליסטי **במיטבו**[8], כאשר סיסמתו היהודית היא "עולם חסד יבנה", בחינת גמילות־חסדים כאבן הראשה — כאשר לא "במקרה" מסייע הקבוץ למי שאינו יכול, אלא בכוונת־מכוון, מתוך רצון ורעיון־אידיאלי לספק לכל אדם **כל שהוא צריך לו** — בלי להתחשב ביכולתו להשיג כל אלה לעצמו, כפרט. הסיסמה הקבוצית של "כל אחד לפי צרכיו" (כאשר התרומה היא "לפי יכולתו") אומרת בעצם כי על אף שיש לכל אחד צרכים משלו, החברה תיתן לו אותם ללא כל הגבלה (מלבד עצם ההגבלה ביכולתה של החברה כולה). וזהו ענינה העיקרי של הצדקה וגמילות החסדים בדרך כלל. אין בקבוצה לא מנצלים ולא מנוצלים, והיא באה לבנות את העולם ולתקן אותו כך שאמנם לא יהא מי שיוגדר כ"עני" מלכתחילה!

מתוך שגרת החיים, נוטים אנו לעתים לשכוח רעיון יסודי זה; אך עדיין נותר מרחב גדול לקיום המצוה של גמילות חסדים גם בתוך המסגרת.

כאמור, גמ"ח היא בגופו של אדם; וגם בקבוצה, יש הצריכים לסיוע. יש מי שצריך לסיוע בתלמוד תורה, ויש מי שצריך לסיוע בעניני הבית: יש מי שצריך סיוע בחינוך ילדיו, ויש מי שצריך שיחליפוהו במשמרת, בתורנות, בעבודה: ככל שבני אדם חיים בקירבה יתירה זה עם זה, כן גוברת יכולתם לסייע מתוך פתיחות

8 הכוונה — למעט רעיון ה"דיקטטורה של הפרולטריון" בניסוחה המרכסיסטי, שיש בה משום השתלטות הכלל על היחידים ושעבודם לצרכיו; ראה לענין זה דיונו המאלף של הרב עמיאל זצ"ל בחוברת "הצדק הסוציאלי והצדק המשפטי והמוסרי שלנו", הוצ' ספרית תורה־ועבודה, ת"א תרצ"ו, מעמ' 86 ואילך.

(ולבקש את העזרה). ואין כמסגרת החברתית־קבוצית המאפשרת תחום רחב של עשייה למען הזולת, של "נושא בעול עם חבירו" על כל בחינותיו[9].

מעלתה היתירה של החברה הקבוצית, **בחוסר הניכור** — זה הנגע הממאיר בחברה האורבנית־מודרנית — שבין חבריה; מערכת הקשרים בין החברים בקבוצה גורמת להם **לרצות** לסייע זה לזה, כדי לבנות חברה טובה ומגובשת, וככל שחברה זו נעשית אמנם טובה יותר ומגובשת יותר, כן שוב באה גמילות־החסדים ונעשית כאילו מעצמה, והקשרים הולכים ומתהדקים... מעין "מעגל קסמים" חיובי לפנינו, ומן הדין לחזור ולדבר בו ולהזכירו, כדי למנוע מצבים של ניכור הולך וגובר העלול בסופו של תהליך לפורר את החברה מבפנים ולגרום לפירוקה. נמצא כי גמילות־חסדים היא הדבק והמלט המחבר את הקבוצה ועושה אותה חטיבה אחת, ואף רעיון זה יסודו בהררי קודש — שהרי כבר חז"ל למדונו כי גמ"ח היא אחד מן העמודים שעליהם עומד העולם, והחכם מכל אדם כתב כי "לתאוה יבקש נפרד"[10] — וכוונתו, כפי ששמעתי מן הצדיק ר' אלי' לאפיאן זצ"ל, שבעל האינטרס החמרי חייב ללכת בדרכו הנפרדת להשיג את רצונו, ורק מי שעבודת ה' האמיתית לנגד עיניו יכול שלא להתחשב בשיקולים החמרניים... לכן עמד עם ישראל "כאיש אחד בלב אחד"[11] לפני מתן־תורה בהר סיני, שכן ויחרו כולם על תאוות־לבם, והיו נכונים לעבוד את ה' כצבור, כולם יחד.

השותפות, השויון החמרי, גמילות החסדים ההדדית — הם סממניו של צבור מלוכד ומגובש, והם־הם הבונים את עולמה החברתי של הקבוצה.

אך מכאן עלינו לשאול שאלה מרכזית: כל שאמרנו טוב הוא ויפה בתוך הקבוצה פנימה, אך האם בכך אנחנו את נפשנו הצלנו? ומה על אותו צבור שאינו חי בקבוצה — האם פטורים אנו מלהיות גומלי חסדים אף עמו?

נראה לי כי איננו יכולים להיות פטורים. ודווקא מעכשיו — כיוון שאת ביתנו הצלחנו לבנות ולאשש בדרך הראויה, עלינו להיפנות ולעשות גם למען אלה שלא הגיעו אלינו.

ושוב, אם בכלל ישראל עסקינן, התחום רחב ומגוון. עיירות הפתוח ושכונות המצוקה צריכים לא לכספנו — כי אם **ללבנו** ויכולתנו. (היורשה להזכיר כי העבודה השכירה בישובינו החלה מתוך הכוונה לסייע ביד העולים החדשים

9 ראה, לפי שעה, בספרו המופלא של הרש"ז מקלם "חכמה ומוסר", ניו יורק תשי"ז בכמה וכמה מאמרים (החל במאמר הראשון), ולאחר מכן אצל אחד מגדולי תלמידיו, הרב א"א דסלר זצ"ל ב"מכתב מאליהו" בקונטרסי החסד שם.

10 משלי יח א, ועי' אצל הרש"ז מקלם הנ"ל עמ' 1.

11 ראה שמות יט ב, ורש"י שם מן המכילתא.

שנצרכו לפרנסה? אך גם כאן המצב אינו יכול להשאר כמות שהוא, ויש לבדוק את האפשרות לשחף את השכירים ברווחים ולסייע לרווחתם בכל התחומים). גם פעילות כללית בחברה הישראלית (אם בתחום החנוך, בתנועות הנוער, במפלגות הפוליטיות וכד') יש בה אלמנט של גמ"ח, אם איננה נעשית — כמובן מאליו — מתוך מגמתיות צרה ואינטרסנטיות אישית; וכן קבוצות שונות ובודדים בהקשרים שונים כולם מחפשים מי שיתקרב אליהם ויבין ללבם, וכל המבקש לגמול חסדים יוכל למצוא לכך דרכים והזדמנויות.

ואחרון־חביב, שאלת "קרוב הלבבות", אף היא שייכת לקטגוריה זו. יש מי שמחפש דרך ומתלבט, ויש מי שאינו יודע אף לשאול ואנו מצווים לפתוח לו; כך או כך בודאי יש בכל צעד לקראת מבקשי הדרך, כל שעור או שיחה מלב־אל־לב, כל סיוע בעריכת טקסי חתונה, בר מצוה או ברית מילה — משום עשייה־של־מצוה, שיש בה גם משום גמילות חסדים.

העולה מן האמור, כי לא די במערכת ומסגרת הבנויה על אדני אהבת הריע והמקיימת בעצם הויתה את הדרישה להיות גומלי חסדים, אלא יש להשתמש בה גם כדי להקרין הלאה, בחינת "ילכו מחייל אל חייל", ולהעביר את "נקודת הבחירה"[12] לפסגות גבוהות יותר, הן כלפי פנים והן כלפי כלל ישראל.

פרק שני: מתנות עניים

ההתישבות השיתופית, מעצם הגדרתה, נבנתה **כחברה חקלאית** — ועל אף העובדה שכיום מגמת תיעוש הולכת וגוברת בכל חלקיה, עדיין בסיסה היסודי היא עבודת האדמה. חברה זו, עפ"י דבריו הנפלאים של מרן הראי"ה קוק זצ"ל (בפירושו למשנה בכורים, מתוך "עין איה", שנדפסה בחוברת "ארץ חפץ"[13]) — היא החברה האידיאלית עפ"י התורה, ומערכת המצוות החלויות בארץ אמורות לשמש לה תשתית מעשית ורעיונית גם יחד.

מבין מצוות אלה, תופסות מקום נכבד המצוות המעניקות לעניים חלק ביבול: הפאה, הלקט והשכחה, הפרט והעוללות, מעשר עני (בשנים ג' וו' למחזור השמיטה), והפקר הפירות בשביעית.

והנה, חיובנו במצוות אלה בזמן־הזה טעון עיון.

הרמב"ם פסק[14] כי מצוות הפאה, הלקט והשכחה וחברותיהן (להלן: לשו"פ)

12 "מכתב מאליהו" הנ"ל, עמ' 111 ואילך.

13 ראה מה שכתבתי על מאמר זה ב"שדמות" גליון עא.

14 הלכות מתנ"ע פ"א הי"ד.

חלות רק בארץ־ישראל מדאורייתא — כתרומות ומעשרות — ואילו בחו"ל הן חלות רק מדרבנן, וממנו הביאו בטור ושולחן ערוך[15]. ומיהו כתב בטור דלא נהגי בזה"ז מפני שרוב העניים הם נכרים, ואם יניחום יטלום הנכרים ואין בזה מצוה, והוסיף עליו הרמ"א[16] דאף בארץ־ישראל ומאותו טעם אין הלכות אלה נוהגות בזה"ז, וכן כתב בעל ערוך השלחן "דלא נהגו כלל" ולפיכך לא הביאם (וע"ע בב"י ובב"ח על הטור שם).

והנה הכריע בעל פאת השלחן[17] שדין לקשו"פ בזה"ז כדין תרומ"ע שהן מדרבנן, אך מעיקר הדין, כידוע, היא מחלוקת ראשונים (רש"י ורמב"ם כנגד הראב"ד ועוד, ואכמ"ל), ושמא יש להחמיר בה כשאר הספיקות שמדאורייתא; וכבר העירו האחרונים[18] כי לדברי הטור והרמ"א הנזכרים, כיון שבזה"ז ובימינו אלה רוב ישראל על אדמתם ואין חשש שיבואו נכרים ויטלו את הלשו"פ — שוב חל החיוב במתנות אלה מדאורייתא ממש.

ומרן בעל חזון־איש הסכים לדברי הפאה"ש (שם) ופסק שכל שאין העניים לוקטים למעשה (ומסיבות שונות: מחמת שאינם מעונינים בטרחה יתירה למען פת לחם בלבד, ומחמת שאין הסדר קבוע בענין ואין כח לבי"ד לכפות פסקיו על הכלל לפי דין־תורה, ועוד, עיי"ש) — גם בזמננו חל דין הרמ"א שאין חייבים בלשו"פ.

ורבן של ישראל, רש"י פרשנדתא, בפירושו לפרשת המועדות בויקרא[19] הביא דרשת חז"ל כי כל הנותן לשו"פ כאילו בנה בית המקדש והקריב קרבנותיו בתוכו — ואם כך הוא, הרי בדור־אתחלתא־דגאולה שלנו, שעדיין אין לנו בית מקדש ואין יכולת להקריב קרבנותינו בתוכו, בודאי חובה גדולה וקדושה ומצוה עצומה מוטלת עלינו לחלק באופן מסודר וקבוע לעניי ישראל מן היבול שנתברכנו בו בסייעתא־דשמיא, והרי אין לברור בעניים ומן השמים זיכו להם והוא שלהם ממש, ובעשותנו כן אנו מקדשים שם שמים ברבים ומקבלים על עצמנו עול מלכותו ומצוותיו באהבה!

15 יורה־דעה סימן שלב.

16 בהגהתו לסעיף היחיד בסימן זה, שם.

17 פאת השלחן סימן ד ס"ק לט.
מקורה במחלוקת ר' יוחנן וריש־לקיש ביבמות פא א, והרמב"ם, הסמ"ג ובעל התרומה פסקו כר"ל שהיא מדרבנן, בעוד רש"י והראב"ד ותוספות ורבינו יוסף טוב עלם ועוד פסקו כר' יוחנן שהיא מדאורייתא: וראה לכל זה מש"כ הרב יוסף צבי הלוי זצ"ל, רבה של יפו (ות"א) בספרו "עשר חעשר", ירושלים תרצ"ה, עמ' קמא–קמב.

18 ראה בפאה"ש שם סס"ק כא, ומה שהביא בערכו הר"י איונשטיין ב"אוצר דינים ומנהגים", אך לעומת זאת ראה בחזו"א על מעשרות, סימן ז' סס"ק י–יא, וראה להלן.

19 פרשת אמור, ויקרא כ"ג כג, עה"פ "ובקצרכם את קציר ארצכם" וכו'.

ולמעשה, הענין אינו פשוט. יש לחלק בין החבואה וכיוצא בה, שכמעט אין לעניים ענין לבוא וללקטה — לבין פרי הגינה והירקות ופרות עץ, שביניהם יש פרי בעל ערך ויש מן העניים שלא בלבד שלוקטים אותם לצורך עצמם וביתם, אלא אף נתארגנו והסכימו עם בעלי עסקים במקומותיהם ומן הלקט הם מוכרים את הפרי ומקבלים תמורה יפה, בכסף, עבורו.

(ואין מקום לומר כי בהיות השדות קנין־שותפים אין בהם חיוב המצוות הללו, שכן הלכה מפורשת היא כי אף שדה השותפים חייב בפאה[20], ושמא יש ללמוד ממנו גם על הלקט והשכחה וכיו"ב).

אך גם במקום שמצוות אלה הן מעשיות־ריאליות, לא בכל מקום נוח לבעלי המטע או הגן לקיימן במילואן ובשלמותן, ולמשל — יתכן כי הלקט מפריע להמשך העיבודים, ויש העולים על השדה לעבדו עוד לפני שהספיקו המלקטים ללקט כל שיש בו, או שיש חשש לשלמותם של העצים וכו', ואין המצוה מתקיימת בכל השלימות והפרסום הראויים לה.

וכבר העירו חברים על הבעיות הללו בעבר[21], ומשום מה לא נעשה הרבה עד היום לפתרונן, ומן הראוי להושיב צוות של תלמידי חכמים ואנשי שדה לבדוק את האפשרויות לקיימן בהידור וכיאה לחברה חקלאית־אידיאלית המקפידה בשמירת המצוות והרוצה בכל ההישג החנוכי־תורני הכרוך בקיומן; דומה עלי כי מן הראוי לבדוק גם את האפשרות **לפדות** את כל הלקשו"פ ע"י מוסדות הקהילה ולחלקם לנצרכים, וע"י זה להסדיר במיוחד את בעית המתנות שאינן נלקטות כלל.

בעיה מסוג אחר מציבה בפנינו מצוות **מעשר עני**. כיון שאנו נוהגים בכל מערכת התרומות־והמעשרות רק קיום־סמלי, ע"י אמירת נוסח ההפרשה והפדיון על מטבע (פרוטה) — שהרי אין משמעות, לצער לבבנו, למתנות התרומה והמעשר־שני בזה"ז, ואף מעשר ראשון אין הכרח־מוסרי לתיתו ללויים שאינם משוררים ושוערים — נתקפח בכך חלקם של העניים, שלהם הקצב המעשר־השני (שלישי) בשנים ג–ו לשמיטה, וכיון שכל ההפרשה אינה אלא סמלית, ואנו קובעים מקום וקוראים שם, אך איש אינו בא ליטול, אנחנו "ישנים במנוחה",

20 בבלי חולין קלה ב, וראה בפאה"ש שם בסימן כא שהביא מדברי בה"ג בהלכות פאה "וכל מאן דחייב בפאה מיחייב בלקט ושכחה".

21 ראה, למשל, מה שכתב החבר עמנואל קרליבך, איש משואות יצחק, ב"ידיעות הקבוץ הדתי" (שמו הקודם של "עמודים") גליון 84 עמ' 7, ובכמה מאמרים על מצות הצדקה בקבוץ הרשומים במפתח המאמרים שנתפרסם עם כרך ט"ז של "עמודים" (בשנת תשכ"ט). וראה עוד מש"כ משה אונא בספר הזכרון לאברהם שפיגלמן ובס' הזכרון למרדכי ויזר ז"ל.

ובדאי שפורמלית קיימנו את המצוה כהלכתה, אך למעשה ולפי רוחה של תורה, לא עשינו דבר, והענין צריך תיקון של ממש.

(אף שיש להחיל בענין זה דברים שייאמרו להלן בענין מעשר־כספים, עיי״ש, מכל מקום נראה לי לחלק ולהפריד ביניהם — שכן זו מצוה התלויה בארץ ממש, ואף אם חיובה מדרבנן, מכל מקום היא מצוה שאפשר — ולכן צריך! — לקיימה). לענ״ד, עלינו לגשת לקיום המצוה בכל פשטותה המעשית. להפריש מידי שנה ג׳ וו׳ מעשר (שני־שלישי) מכל היבולים, (הן מפרי הארץ והן מפרי העץ), ולחלקו כמות שהוא (בלתי ממוין, בלתי ארוז) ללשכות סעד, למוסדות, ולישיבות — ואל יירע בעינינו ״הפסד״ זה, שהרי מתנת הקב״ה היא, וכבר למדונו חז״ל בפרשת מעשר עני[22] ״עשר תעשר — עשר בשביל שתתעשר״, ומי שנתן לנו יבול זה וציונו להפריש ממנו תרומ״ע, הוא גם ירבה יבולנו ושמחת לבבנו, ואין הדבר אלא שאלה של הרגל וחינוך שראוי לנו להתחדש בהם.

ולאחרונה — הפקר הפירות בשביעית. כיון שרוב ישובי הקיבוץ הדתי מקבלים על עצמם את שמירת מצות השביעית בזה״ז לפי היתר הרבנות הראשית (המבוסס על אדני קודש של גדולי ישראל, וראש לכולם מרן הראי״ה קוק זצ״ל), הרי שמעיקר הדין אין חלה על הפירות קדושת והפקר פירות שביעית; אך שתי פנים נוספות לדבר זה:

א) כבר שקלנו כמה פעמים את האפשרות שלא למכור לנכרי חלק מאדמות המטע, ודווקא כדי לקיים בפירות מצות קדושה, וממילא גם להפקירן לכל דבעי;

ב) על אף ההיתר, רצוננו להשיג במצות השביעית לפחות חלק מן התוכן העמוק של המצוה — ככל שהדבר מתאפשר בתנאים הנתונים; לכן החליט הקה״ד כבר לפני כמה שמיטות להקים מסגרת של ״אוצר בית דין״ שבשליחותו יוכלו חברי הקבוצות לאסוף ולקצור את הפירות (גם למ״ד שאין ההיתר מועיל להפקיע קדושת הפירות, והרי הקציר והבציר הן מלאכות דאורייתא שבהן אין ההיתר מועיל), ושעל כן בעצם כל הפירות הן רכוש ביה״ד של כלל התנועה, וביה״ד ״מחלק״ את הפירות לצריכים להם; לשם הסמליות והמחשתה, נקבע כי כל קבוצה תקבל את תמורת המכירה (בגדר ״הוצאות״ הגידול והשיווק) פחות אחוז או שניים מן הערך, והסכומים שיתרכזו בדרך זו יחולקו ע״י ביה״ד לנצרכים. דומה כי יפה היא דרך זו ועונה על כמה ענינים שנזכרו עד הנה, ומן הראוי כי יצטרפו למסגרת מאוחדת (או יצרו להם מסגרות מקבילות משלהם) לא רק ישובי הקבוץ הדתי,

22 דברים יד כב, ור׳ יוחנן דורשו בבבלי תענית ט א.

אלא גם כל הישובים החקלאיים, הן השתופיים והן הפרטיים, המשתמשים בהיתר־המכירה.

(לפי מיטב ידיעתי, גם משקי פועלי־אגודת־ישראל, הנוהגים לפי שיטתו של מרן החזון־איש זצ"ל, הולכים בדרך זו של אוצר־בית־דין, אך איני יודע אם קבעו להפריש מאוצר זה חלק לצדקה: ואם אמנם אין הפירות במטעים הפקר גמור לכל מאן דבעי, דומני כי כדי להגשים רוחה של מצוה, "ואכלו אביוני עמך", יש צורך להפריש חלק חשוב ובעל משמעות כנ"ל).

נסכם איפוא באמרנו כי מצוות המתנות לעניים הקשורות במישרין בהויתה של חברה חקלאית־יצרנית ראויות להישקל ולהיבדק מחדש, כדי ליישמן בדרך הראויה להן והראויה לחברתנו — הן מבחינת התוכן ורוח־התורה, והן מבחינת הביצוע המעשי.

פרק שלישי: צדקה

ראש לכל דבר, עלינו לעיין בקצרה בשאלת ההגדרה ההלכתית של המבנה הקבוצי: האם יש כאן **שותפות** — או שמא אישיות־משפטית עצמאית היא הקבוצה? כפי שהראיתי במקום אחר[23], יתכן שיש בענין זה מחלוקת עתיקת יומין, הן בין תנאים, הן בין התלמודים, הן בראשונים ובאחרונים; לאחרונה עסק בענין זה הרב נפתלי בר אילן, רבה של קב' בארות יצחק לשעבר, וקבע[24] כי דין שותפים לחברי הקבוצה; בלי להכנס לויכוח, נראה לי כי לענין מצות צדקה יש מכל מקום להכריע בדבר לחומרא, ועל כן לחייב את הקבוצה ואת חבריה בכל מה שצריך לחייב במצוה חשובה ומרכזית זו; על אף העובדה שהקבוצה באה לפתור את שאלת העוני בפתרון כולל, הנה כל עוד לא חדל אביון מקרב הארץ ויש הצריכים לצדקה — חובה אף עלינו לעשות בענין זה ככל אשר נתחייבנו בו.

מכאן, לשאלות מעשיות. בעצם קיומה ונוהגיה, נותנת הקבוצה צדקה בכמה מסגרות ומכמה היבטים:

(א) צדקה לחברי הקבוץ עצמם: יש מן החברים בקבוצה שאינם תורמים לכלל מסיבות אובייקטיביות: זקנים, חולים, נכים וכו'. כל אלה נהנים — מאידך —

23 בחוברת "היחיד והצבור בחיים הדתיים של הקבוצה", הוצ' הקבוץ הדתי, ת"א תש"ל — במאמרי על "הפרט והכלל בהלכה", עמ' 24—41.

24 הרב נ' בר אילן, "הקיבוץ כשותפות וכקהילה בהלכה", בקובץ **תחומין** כרך א', הוצ' "צומת", גוש עציון תש"מ, עמ' 414 ואילך.

מכל היתרונות של החיים המשותפים, ונמצא כי החברים המסכימים לכך ברצון ומתוך שמחה מקיימים בכך מצות צדקה ממש. כיו"ב כבר כתב הרב אבינר[25] כי כל ההוצאות בגין חנוך הילדים ואחזקתם (מעל לגיל 6, כתקנת חז"ל) ניתנות להיזקף לחשבון הצדקה.

(ב) צדקה במסגרת "עזרת קרובים": בכל התנועה הקבוצית, מקובל כי חברים הצריכים לעזרה כספית לקרוביהם (הורים, בנים, אחים ואחיות וכד'), יכולים לקבלה מן הקבוצה, במסגרת אפשרויותיה. עזרה זו, שמבחינת כמותה היא גדולה למדי[26] — ואם נצרף אליה הוצאות אחזקתם של ההורים בקבוצה[27] תגדל עוד יותר — בודאי ראויה להיחשב על הצדקה, שהרי הלכה פסוקה היא כי כבוד אב ואם הוא "משל אב", ואם אין לו חייב הבן בכך מדין צדקה[28].

(ג) הקבוצה מקציבה בכל שנה סכומים רבים לתרומות לכל מיני מוסדות ונצרכים למיניהם, ובכמה מקבוצותינו גם נתמסד ענין זה ונקבע הסכום שיש להקציבו לצדקה וועדה מיוחדת מטפלת בחלוקתו.

מעבר לכל אלה, ידועה היא התנועה הקבוצית בהקפדתה על תשלום מס־אמת, ובודאי שחלק מתשלומי המס הם בגדר צדקה. שהרי אם ההוצאה לבטחון ולחנוך, לכבישים ומבנים, לשירותים כלליים וכו' היא בגדר הוצאה הצריכה לכל אזרח, הנה כספים רבים מופנים ע"י הממשלה לסעד ועזרה סוציאלית, לטעוני טפוח לחולים ונפגעים, וכל הסכומים הללו באים ממקורותיהם של משלמי המסים; למרות שקשה להעריך את החלק המדויק המוצא לצרכים אלה, אין ספק כי בתוך שאר המסים ניכר חלקה של הצדקה[29].

לאור כל אלה, נראה לי שהקבוצה כשותפות יוצאת ידי חובה בהפרשותיה לצדקה, ויתכן כי השעור המדויק עולה אף על המעשר (כספים) המחוייב[30] — וברור כי מעשר־כספים יש לחשב מהוצאות הקיום של הקבוצה יחד עם הרווח

25 הרב ש' אבינר, הלכות כספים בקבוץ, תחומין הנ"ל עמ' 399 ואילך; חלקו השני של המאמר כבר נתפרסם קודם לכן ב"עמודים" תשל"ו עמ' 344.

26 בקב' סעד, מגיעה הוצאה זו לכ־1% מהוצאות־הקיום של כלל אוכלוסיית הקבוצה.

27 בנכוי ערך עבודתם, מגיעה הוצאה זו לכ־2% נוספים.

28 ראה בבלי קידושין לב א (ושם "אמר ר' יהודה תבוא מאירה למי שמאכיל את אביו מעשר עני"...). רמב"ם פ"ו מהלכות ממרים ה"ג, טוש"ע יור"ד סימן ר"מ סעיף ה, והרמ"א בהגהתו הביא גם דברי ר"י הנ"ל מהגהות מרדכי, ומ"מ ריי"ף ורא"ש ור"ן שהובאו בב"י שיכול ליתן לו מה שמחויב לצדקה.

29 ראה מש"כ בזה הרב אבינר הנ"ל בהע' 25.

30 על מצות מעשר כספים, ראה בספרו של הרב אברהם מרדכי אלברט, "מעשר כספים", ירושלים תשל"ז.

נטו, ומותר לנכות מן החשבון כל ההוצאות המשמשות כתשומות ליצירת ההכנסה[31].

(במאמר מוסגר יש לציין כי זו אף דרך החישוב המקובלת למס־הכנסה, אך יש מקום לערער על צורת חישוב שנתית זו, שכן המשק החקלאי — לעתים קרובות — הוא **מחזורי**, וחיתכן שנה קשה בה הרווחים מצטמצמים לעומת שנה מרווחת בהם הם גדלים, והדרך הנכונה תהא לחשב את ההכנסות במרוצת תקופה ארוכה יותר — שמא **בשמיטה** (מחזור של שבע שנות השבוע לשמיטה), ואיני יודע לזה מקור ישיר בהלכה, אף שהלכות מעשר־עני דווקא תלויות במחזור זה, והדבר צ"ע).

דא עקא: אף שצדקות אלה בודאי מוציאות את הקבוצה ידי חובתה, יש בהן החסרון שאין החבר היחיד מרגיש בהם במישרין; מאידך, מצאנו בספרות ההלכה חיוב ישיר לנתינת **מחצית השקל** (כמינימום) שעל כל אדם לנתנו כצדקה, דבר שאינו מעל ליכולתו של כל יחיד ויחיד אף בקבוץ; נראה לי, על כן כי על הקבוצה וחבריה לשים לבם אף לקיום המצוה באופן אישי, במישרין, ולספק "הזדמנויות" לחברים ולילדים לתת משלהם לצדקה, הן כדי לקיים את המצוה בהידור, והן כדי לחנך את האדם למידת הנדיבות והרחמנות[32] - הן במה שנוגע לו אישית, והן כדוגמה אישית לילדיו וחניכיו.

לסכום: הקבוצה הדתית, רשאית להתגאות במעשה הצדקה וגמילות החסדים הבנויים במסגרתה, הן במניעת העוני מראש, והן בסיוע מכל הסוגים למעשה; עם זאת עדיין ארוכה הדרך ויש הרבה מה לעשות כדי להגביר את תודעת המצוה — הן במעשה גופו ובסיוע הדדי, הן בצדקה כלפי פנים והן בצדקה וגמ"ח כלפי חוץ: ויהי רצון שנזכה כולנו להיות מן העושים והמעשים להרבות צדקה וחסד בישראל, ולגדל את בנינו כבני־אברהם טהורים ונדיבים, ביישנים רחמנים וגומלי חסדים.

31 שם, עמ' רל ואילך.

32 ראה דבריו הידועים של הרמב"ם בשמונה־פרקים על מידת הנדיבות. ולענין השעור המינימלי של מחצית השקל, ראה אצל הרב אלברט, שם, עמ' קמה.

הרוצה להיות יהודי, היינו לילך מדרגה לדרגה, חייב לנצח במלחמה. כי רק המנצח במלחמה נקרא 'איש'. וקודם שמנצחים — "אל יתהלל חוגר כמפתח". ועיקר הנצחון ליהודי — שהוא בא לארץ ישראל.

כוונתי ארץ ישראל — בפשיטות, עם אלו הבתים והדירות, שבני ישראל נוסעים לשם. כל מי שרוצה להיות יהודי באמת — חייב לנסוע לארץ ישראל. ואם יש לו מניעות רבות — צריך הוא לשבור את המניעות ולילך שם, כי זה עיקר הנצחון במלחמה.

יש שנדמה להם, שרוצים ונכספים מאד לבוא לארץ ישראל — אם היו יכולים לנסוע לשם בהרחבה, לא בצער ודוחק. ובאמת אין זה רצון שלם, כי מי שרוצה לבוא לארץ ישראל — צריך לילך גם רגלי...

(רבי נחמן מברסלב)